

ul. Katolicka 3/4, 50-320 Wrocław, POLAND
tel. +48 71 327 1144, e-mail: wydzial@pwt.wroclaw.pl, rosik@pwt.wroclaw.pl,
+48 603 035 330
www.pwt.wroclaw.pl

Ocena krytyczna rozprawy doktorskiej
Włodzimierza Ryszarda Kaczorowskiego
Hagadyczna interpretacja Biblii na przykładzie komentarza do Księgi Rodzaju
12,1-25,28 w midraszu Bereszit Rabba,
pisanej pod kierunkiem dr. hab. A.P. Kluczyńskiego, prof. CHAT
Warszawa 2019, ss. 296

1. Ocena zgodności opracowania z tematem oraz ocena struktury

W literaturze rabinicznej wyróżnić można dwa rodzaje materiału: wskazania moralno-prawne oraz opowiadania. Pierwszy tworzy tzw. *halach*, czyli „drogę” lub „chodzenie” i zawiera materiał obejmujący cały obszar żydowskiego Prawa oraz jego zastosowanie. Dla przykładu, żadnego z sześciuset trzynastu przykazań Tory nikt z rabinów nie kwestionuje, jednak do każdego z nich mogą powstać różne *halachy*, które w różny sposób interpretują przykazanie. *Hagada* natomiast polega na interpretacji narracyjnego materiału Biblii Hebrajskiej i nie jest przy tym pozbawiona opowiadań współczesnych rabinom czy motywów folklorystycznych. Egzegeza hagadyczna jest swobodniejsza. Z jednej strony wiąże się nierozzerwalnie z tradycją, z drugiej zaś otwarta jest na aktualne problemy i kwestie dyskusyjne czy żywotne w danej społeczności.

Rozprawa doktorska Włodzimierza Ryszarda Kaczorowskiego poświęcona została interpretacji hagadycznej Pisma Świętego. Autor rozprawy postanowił ukazać ją na jednym wybranym przykładzie, jakim jest komentarz do Rdz 12,1-25,18 w midraszu Bereszit Rabba. Tematyka ta, choć była częściowo opracowana na gruncie

polskim, zwłaszcza w artykułach, została przez Autora ujęta w inny, nowatorski sposób, ze względu na zastosowaną metodę i dlatego zasługuje na to, by stać się przedmiotem rozprawy doktorskiej.

Poza wykazem skrótów, bibliografią, wstępem i zakończeniem, oraz streszczeniem w języku polskim i angielskim praca zawiera cztery zasadnicze części, noszące kolejno tytuły: „Wprowadzenie do literatury midraszowej i midraszu Bereszit Rabba”, „Komentarz do midraszu Bereszit Rabba obejmującego Rdz 12,1-25,18”, „Metody interpretacji hagadycznej na przykładzie midraszu Bereszit Rabba”, „Teologia midraszu Bereszit Rabba do Księgi Rodzaju 12,1-25,18”. Zaproponowana struktura pracy wydaje się logiczna i nie budzi żadnych zastrzeżeń. Również struktura poszczególnych rozdziałów jest niezwykle przejrzysta.

2. Ocena merytorycznej strony rozprawy

Oceniając merytoryczną stronę rozprawy doktorskiej zatrzymano się kolejno na ocenie celu pracy, ocenie przyjętej metody, a także umiejętności jej zastosowania przez Autora w treści monografii.

a. Cel pracy

Cel swej pracy Autor określa na s. 23: „Rozprawa ma na celi krytyczne przedstawienie i scharakteryzowanie rabinicznej, hagadycznej interpretacji Biblii na przykładzie midraszu Bereszit Rabba, komentującego tekst biblijny Rdz 12,1-25,18, przy czym chodzić będzie zarówno o kwestie metodologii stosowanej przez midrasz, jak i jego teologię”. Autor dopowiada jednak, że przywoływane będą także inne teksty midraszu, nie tylko te odnoszące się do Rdz 12,1-25,18. Tak zarysowany cel jest ważny zarówno z punktu widzenia biblistyki, a nawet z punktu widzenia duszpasterskiego.

b. Metoda pracy

Autor we wstępie precyzuje metodę rozprawy. Wydaje się, że nie nazywa jej wprost, ale stwierdza, że do celu swej pracy będzie dążyć przez poszukiwanie odpowiedzi na kilka pytań:

- jakie metody interpretacyjne zastosowane zostały w midraszu?;
- czy odpowiadają one egzegezie w formie derasz?;

- czy midrasz stosuje jedną, czy może kilka koncepcji teologicznych, wykorzystujących motyw Abrahama i jego żony?;
- na ile te koncepcje odpowiadają ideom zawartym w Księdze Rodzaju?;
- czy są one może sprzeczne z intencjami tekstu biblijnego?;
- czy Abraham i Sara pełnią w midraszu rolę wyznaczającą tożsamość wspólnoty Izraela?;
- jakie znaczenie mają próby Abrahama?

Przedstawiając te pytania we wstępie do swej pracy, Autor nie omawia szczegółowo, w jaki sposób będzie dążył do uzyskania na nie odpowiedzi, choć wynika to z treści kolejnych rozdziałów. Staje się jasne, że musi sięgnąć po porównanie tekstu biblijnego (i wyników egzegezy tegoż tekstu) z interpretacjami przedstawionymi w midraszu.

Co do rozdziału II, Autor stwierdza, że ma on charakter „analityczny, posłużono się w nim bowiem metodą analizy tekstu” (s. 290), nie precyzuje jednak, na czym owa analiza polega (egzegetyczna, teologiczna, strukturalna, narratywna czy inna). Podobnie rzecz ma się z rozdziałem III. Użyta tu metoda nazwana została „indukcyjną” (s. 291), bez dalszego dookreślenia.

c. Zastosowanie metody w treści pracy

Spośród znanych nam midraszy hagadycznych najstarszy jest midrasz do Księgi Rodzaju (Bereszit Rabba, Genesis Rabba). Jego autorstwo przypisuje się rabinowi Hoszaji, żyjącemu w III w. Tekst zachowany jest w języku hebrajskim, choć midrasz ten zawiera także partie pisane po aramejsku, z silnymi wpływami greckiego i łaciny. To właśnie ten midrasz stał się przedmiotem zainteresowania Doktoranta.

Zawarty w midraszu komentarz do Rdz 12,1-25,18 badany jest przez Autora rozprawy w sposób metodyczny, a poszukiwanie odpowiedzi na wspomniane wyżej pytania prowadzone są przez Doktoranta w sposób konsekwentny i poprawny.

W I rozdziale swej pracy, zatytułowanym „Wprowadzenie do literatury midraszowej i midraszu Bereszit Rabba”, Autor zatrzymuje się najpierw na omówieniu definicji midraszu i hagady, przedstawia pokrótce literaturę midraszową, by ostatecznie bardziej szczegółowo zatrzymać się na midraszach egzegetycznych. Z oczywistych względów najwięcej miejsca poświęca Bereszit Rabba, ale omawia także midrasze do Księgi trenów, Psalmów, Jonasza, Przysłów, Joba, oraz midrasze homiletyczne.

Rozdział II obejmuje omówienie komentarza do midraszu Bereszit Rabba do Rdz 12,1-18,25. Poszczególne paragrafy nawiązują do kolejnych epizodów opisywanych przez autora Księgi Rodzaju i komentowanych w midraszu. Są wśród nich między innymi: opuszczenie ziemi przodków przez Abrahama, relacje Abrahama z Lotem, spotkanie z Melchizedekiem, zawarcie przymierza, relacje Saraj i Hagar, objawienie pod dębami Mamre, zniszczenie Sodomy i Gomory, związanie Izaaka, śmierć Sary i inne.

Rozdział III poświęcony został metodom interpretacji hagadycznej na przykładzie midraszu Bereszit Rabba. Doktorant omawia tu między innymi rabiniczne postrzeganie Biblii, techniki interpretacji midraszowej według Daniela Boyarina, dublety midraszowe i narracyjne, metodę gematrii czy przypowieści (maszale) w literaturze midraszowej i konkretnie w Bereszit Rabba.

Wreszcie rozdział IV dotyczy zagadnień teologicznych, wśród których Autor rozprawy zwrócił uwagę na ojcostwo Abrahama, ukazywanie jego postaci jako błogosławieństwa dla wszystkich narodów, dostrzeganie w nim postaci proroka. Poruszone zostały tu także zagadnienia dotyczące mesjanizmu i eschatologii oraz Dekalogu. Rozdział (przed podsumowaniem) kończy porównanie postaci Abrahama z Noem.

Ostateczne wnioski przedstawia Autor rozprawy w podsumowaniu („Zakończeniu”). Lapidarnie konkluzję przeprowadzonych badań zawrzeć można w słowach: Abraham służy za personalizację i prefigurację późniejszej wspólnoty Izraela, a nawet jego postać jest zapowiedzią całego narodu wybranego.

Doceniając wszelkie walory tego rzetelnego opracowania postawić można kilka problemów, które nasuwają się podczas lektury. Ograniczmy się do dwóch:

(1) Pytanie pierwsze dotyczy *akedy*, o której Autor pisze na ss. 119-127. Z punktu widzenia teologii chrześcijańskiej cała scena stała się typem ofiary Chrystusa: Bóg Ojciec wydaje własnego Syna na śmierć. Doktorant wskazał przynajmniej dwa momenty komentarza w Bereszit Rabba, które doskonale harmonizują z taką interpretacją. Są nimi motyw „trzeciego dnia” (MBR LVI:1 do Rdz 22,4) oraz niesienie drewna na wzór skazańca, który niesie własny krzyż (MBR LVI:3 do Rdz 22,6). Choć tekst biblijny opisujący *akedę* wydaje się być jednoznaczny, w tradycji rabinackiej pojawiła się wątpliwość, czy aby Abraham na pewno powstrzymał się od zabicia syna. A wszystko z powodu jednego zdania, które Bóg rzekł do patriarchy: „Przysięgam na

siebie, wyrocznia Pana, że ponieważ uczyniłeś to, a nie oszczędziłeś syna twego jedynego, będę ci błogosławił i dam ci potomstwo tak liczne jak gwiazdy na niebie i jak ziarnka piasku na wybrzeżu morza” (Rdz 22,16-17). Forma dokonana czasownika „nie oszczędziłeś” skłoniła wielu rabinów do konkluzji, że Izaak został zabity przez ojca, a Bóg wskrzesił go z martwych. Na początku XII w. w poemacie zatytułowanym *Akedā* Efraim z Bonn pisał o uśmierconym pod nożem ojca Izaaku: „I spadła na niego rosa zmartwychwstania i ożył” (P. Śpiwak, *Księga nad księgami. Midrasze*, Kraków 2005, 133). Czy zdaniem Doktoranta, można znaleźć więcej motywów typicznych, które pozwoliłyby powiązać scenę ofiarowania Izaaka z ofiarą Chrystusa na drzewie krzyża?

(2) We wrześniu 1989 roku Philip S. Alexander na sympozjum zorganizowanym przez Durham University rozpoczął swój wykład, zatytułowany *„The Parting of the Ways” from the Perspective of Rabbinic Judaism*, od pytania: „Kiedy chrześcijaństwo i judaizm oddzieliły się od siebie i poszły każde swoją własną drogą?”. Od tego czasu *parting of the ways* stało się terminem technicznym na obszar poszukiwań związanych z czynnikami, które doprowadziły do rozejścia się dróg Kościoła i Synagogi. Choć tu, w środowisku Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej zaznaczyć trzeba, że po raz pierwszy sformułowania *parting of the ways* w odniesieniu do Kościoła i Synagogi użył James Parkes w swej książce *The Conflict of the Church and the Synagogue* (New York 1934). Wcześniej formuła ta była zazwyczaj używana przez katolików w odniesieniu do protestantów. Największą rolę w procesie rozchodzenia się dróg Kościoła i Synagogi odgrywały bez wątpienia czynniki teologiczne, ale nie bez znaczenia okazały się także uwarunkowania historyczne, społeczne, kulturowe, językowe, a nawet ekonomiczne. Spośród czynników teologicznych jednym z najistotniejszych okazywała się często odmienna wśród Żydów i chrześcijan interpretacja tekstów Biblii Hebrajskiej. Czy zdaniem Doktoranta w interpretacji zawartej w midraszu Bereszit Rabba do Rdz 12,1-25,18 odnaleźć można ślady polemiki chrześcijańsko-żydowskiej?

3. Ocena formalnej strony rozprawy

Oceniając formalną stronę rozprawy doktorskiej zatrzymano się na jej języku, a także nad sposobem i umiejętnością formułowania wniosków.

a. Język

Doktorant operuje poprawnym i bogatym słownictwem, język rozprawy jest naukowy, aczkolwiek zrozumiały także dla czytelników, którzy choć trochę interesują się interpretacją Biblii. Wydaje się, że niedociągnięcia literowe czy interpunkcyjne częściowo należy zrzucić na karb techniki komputerowej. Przykładowo ograniczymy się do podania jednego: tytuł książki „Wprowadzenie do literatury i egzegezy żydowskiej okresu biblijnego i rabinicznego” (Wrocław 2009) pisany jest poprawnie na s. 28, ale już na następnej stronie ten sam tytuł pisany jest wielkimi wyrazami („Wprowadzenie do Literatury i Egzegezy Żydowskiej Okresu Biblijnego i Rabinicznego”).

Należy więc ujednolicić pisownię w całej pracy. Przejrzystość i zrozumiałość stylu są dużym walorem pracy. W tekście pojawia się nieco niedociągnięć interpunkcyjnych.

b. Formułowanie wniosków

Wnioski są w rozprawie formułowane w sposób zrozumiały i kompetentny; są dobrze uargumentowane i uzasadnione w treści pracy. Odznaczają się logicznością wyводу. Wynikają bezpośrednio z przeprowadzonych badań, a nie są – jak to się czasem zdarza – zbyt daleko idące bądź nie mające podstaw w przeprowadzonych badaniach.

4. Zapis bibliograficzny i przypisy

Doktorant podzielił bibliografię na następujące części: źródła – tłumaczenia – encyklopedie, słowniki, leksykony i konkordancje – wprowadzenia do Biblii Hebrajskiej – komentarze do Biblii Hebrajskiej – bibliografia do literatury midraszowej – pozostałe monografie i artykuły. Podział ten pod względem formalnym nie budzi zastrzeżeń.

Zebrana literatura jest bardzo obfita. Autor dotarł do wielu pozycji trudno dostępnych. Cieszy również obfite korzystanie z literatury obcojęzycznej, w tym nawet hebrajskiej.

Praca zawiera dużo przypisów, niekiedy bardzo obszernych, które wskazują na umiejętne posługiwanie się literaturą. Natomiast na stronach, gdzie przypisów brak, Autor odznacza się doskonałym samodzielnym myśleniem i umiejętnością prowadzenia logicznie poprawnego wyводу. Ów brak przypisów w niektórych partiach nie jest więc mankamentem, lecz wręcz odwrotnie – świadczy o tym, iż praca jest

twórcza. Redakcja przypisów jest jednolita, poprawna. Obszerny jest także wykaz skrótów poprzedzający całą rozprawę.

5. Wnioski końcowe

Autor osiągnął sugerowany przez tytuł pracy i we wstępie cel rozprawy. Drobne usterki i uwagi krytyczne w niczym nie podważają wartości rozprawy.

Można więc stwierdzić, że monografia Doktoranta jest w pełni samodzielna, oryginalna, poprawna zarówno pod względem metodologicznym, jak i merytorycznym. Należy starać się o jej szybkie wydanie drukiem, aby mogła ubogacić polski rynek teologiczny w zakresie biblistyki. Bardzo cieszy fakt, że do grona biblistów dołącza osoba rzetelnie przygotowana do prowadzenia badań nad tekstem natchnionym, odznaczająca się dużą samodzielnością w pracy naukowej i wyrażająca wyniki swych badań językiem w pełni naukowym i zrozumiałym.

Uważam, że dysertacja spełnia w pełni wymogi stawiane rozprawom doktorskim i na tej podstawie bez cienia wątpliwości sędzę, że jej Autor winien być dopuszczony do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. prof. dr hab. Mariusz Rosik
PWT we Wrocławiu

ks. Mariusz Rosik